

Kućne zadruge u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini u 19. stoljeću

---

Matkerić, Katarina

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:853886>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

KUĆNE ZADRUGE U HRVATSKO-SLAVONSKOJ
VOJNOJ KRAJINI U 19. STOLJEĆU

Završni rad

Kandidat: Katarina Matkerić

Mentor: doc.dr.sc. Kristina Milković

Zagreb, srpanj 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. HISTORIOGRAFSKI PREGLED	4
3. VOJNA KRAJINA U 19.STOLJEĆU	7
3.1. Politički kontekst	7
3.2. Društvena struktura.....	9
4. KUĆNE ZADRUGE U VOJNOJ KRAJINI.....	11
4.1. Podjela rada i običaji unutar kućnih zadruga	11
4.2. Standard života u kućnim zadrugama	13
4.3. Diobe kućnih zadruga.....	15
5. ZAKLJUČAK	18
POPIS LITERATURE	19

1. UVOD

Kućna zadruga je životna, radna, proizvodna i potrošačka zajednica ljudi više naraštaja i to uglavnom srodnika koji žive u jednom kućanstvu. Oni imaju zajedničko gospodarstvo i pod upravom su domaćina i gospodara, a njezinim članovima smatraju se sve osobe koje su u njoj rođene, udane, priženjene te primljene uz ugovor ili prešutni pristanak. Zadruga je u 19. stoljeću imala socijalnu i odgojnu funkciju u životu svojih članova¹ te je bila nositelj prava i obveza.² Kućne zadruge se prostiru svugdje na hrvatskom području te funkcioniraju na sličan način, no ono što razlikuje kućne zadruge Vojne krajine od kućnih zadruga u drugim predjelima jest činjenica da je taj sistem u Vojnoj krajini Osnovnim krajiškim zakonom 1807. godine postao dio pozitivnog prava. One tada više nisu dio samo narodnog običaja koji postoji na području jugoistočne Europe, nego predstavljaju temeljeni sustav na kojem počiva neki drugi sustav, a to je onaj Vojne krajine³.

Kroz ovaj završni rad problematizirati ću ulogu kućnih zadruga na prostoru Hrvatsko-slavonske vojne krajine i to kroz pregled dosadašnjih historiografskih istraživanja o kućnim zadrugama, politički kontekst i društvenu strukturu Vojne krajine te ustroj, običaje i životni standard članova zadruge, kao i društva općenito. Na kraju posebnu pažnju ću posvetiti kućnim zadrugama u procesu modernizacije te u zaključku iznijeti najvažnije teze.

---

¹Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I.*, Zagreb, 1989., 83. – 85.

²Iskra IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848.*, Zagreb, 2010., 158.

³Ognjeslav UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, Zagreb, 1988., 36.

2. HISTORIOGRAFSKI PREGLED

Od početka bavljenja zadružnim načinom života seljaka, istraživačima je ova tema bila vrlo zanimljiva no glavni problem na koji su naišli pri istraživanju kućnih zadruga je činjenica da je kućna zadruga najčešće bila regulirana običajnim, tj. nepisanim pravom, odnosno bila je dio tradicije, zbog čega o njoj nema mnogo pisanih tragova. Kada je riječ o historiografiji koja se bavi temom kućnih zadruga posebno valja istaknuti djelo Dragutina Pavličevića koji se intenzivno bavi problemom kućnih zadruga te u svojem radu obuhvaća transformaciju kućnih zadruga u banskoj Hrvatskoj do 1941. godine.⁴ On je u nekoliko navrata pisao o kućnim zadrugama u Hrvatskoj te je objavio knjige i radove poput *Kućnih zadruga I.*, *Kućne zadruge II.*, *Počeci zadružnog zakonodavstva u doba bana Josipa Šokčevića* i niz drugih radova.⁵ Njegov rad na istraživanju kućnih zadruga je još uvijek relevantan i predstavlja polazište za daljnja istraživanja. Naime on u svojoj knjizi *Kućne zadruge I.* donosi pregled dosadašnjih istraživanja među kojim ističe i istraživanja Franje Račkog koja ukazuju da su kućne zadruge postojale još za vrijeme feudalizma, kada se zbog plaćanja poreza i posebnog načina rada stvorila potreba za kolektivnim životom. No isto tako navodi kako se ne slažu svi s time da su zadruge nastale još u feudalnom dobu jer za to nema direktnih dokaza. Jedan od prvih opisa kućnih zadruga, kako navodi Pavličević, je dao statističar J.A. Demian neposredno nakon donošenja Osnovnog krajiškog zakona. On je tvrdio da kućne zadruge postoje samo na slavenkim predjelima i da jačaju u teškim, a slabe u lakšim vremenima, te da opstaju u zabačenim predjelima.⁶

Zatim, Pavličević ističe kako se prva službena historiografija o kućnim zadrugama pojavila krajem 19. stoljeća i to od strane naroda kod kojih institut zadruga u 19. stoljeću više gotovo nije postojao, a to su bili Česi, Poljaci, Rusi, Bugari, ali i Albanci. Ističe i kako su zanimanje za kućne zadruge pokazali i Karl Marx i Friedrich Engels koji su u njima vidjeli mogućnost suprotstavljanja proletarizaciji sela.⁷ Kao začetnika historiografije o kućnim zadrugama na našim prostorima navodi Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog. Njegova knjiga *Kućne zadruge u Južnih Slavena*, izdana je na njemačkom jeziku kako bi imala što veću recepciju te predstavlja početak znanstvenog bavljenja zadrugom. Prema Pavličeviću, Ostrožinski u njoj idealizira kućnu zadrugu kao izrazito slavensku pojavu i kao

---

⁴PAVLIČEVIĆ, *Kućne zadruge I.*, 9.

⁵PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge II.*, Zagreb, 2010., 5. – 6.

⁶PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I.*, 19. – 29.

⁷Isto., 8.

nešto što treba očuvati. S druge strane Pavličević navodi kako Alfred Ferić u svojoj knjižici *Njekoliko spisah pučkoj zadrugi u Hrvatskoj i Slavoniji* iznosi suprotno stajalište, naime govori o tome kako je to izrazito patrijarhalan sustav te da on mora nestati u novom modernom društvu. Osim toga u toj njegovoj knjižici se prvi puta spominje pojam zadruga koji kasnije postaje opće prihvaćen. Također Pavličević ističe kako su se kućnim zadrugama, najčešće njenim pravnim položajem, bavili mnogi drugi istraživači poput Baltazara Bogišića, Mate Ivića, Martina Smrekara i Milovana Zoričića, a poseban značaj je imao Antun Radić koji je pokrenuo novi oblik prikupljanja građe direktno od naroda čime je omogućio i proučavanje pučke kulture, ali i mnoga multidisciplinarna istraživanja.

Nakon istraživanja Antuna Radića, Pavličević ističe da pitanje kućnih zadruga nije bilo toliko popularno, iako su se neki istraživači poput Artura Mayera, Rudolfa Bičanića, Milovana Gavazzija i Dinka Tomašića i dalje bavili tim pitanjem. U novije vrijeme pojavila se veća zainteresiranost istraživača za kućne zadruge pa su objavljivani pojedinačni radovi poput onih Špire Kulišića, Milenka Filipovića, Vere Erlih, Vesne Čulinović Konstantinović i Dalibora Čepula. U grupi novijih autora Pavličević ističe nekoliko njih koji su imali veći utjecaj, a naglašava rad Mirjane Gross koja se bavila razdobljem neoapsolutizma u Hrvatskoj, njezina knjiga sadrži dio podpoglavlja pod nazivom *Zadruge pred novim zemljišnoposjedovnim odnosima* u kojem se bavi zadrugom obzirom na proces modernizacije te donosi pregled hrvatske i austrijske arhivske građe⁸. Pavličević također ističe i knjigu antropologinje Dunje Rihtman-Auguštin.⁹ Treba još istaknuti i nekoliko knjiga drugih istraživača među kojima je i knjiga *Šokački stanovi* Ante Kneževića. Osim toga objavljena je etnološka studija s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu s opisima sedam zadruga iz raznih predjela Republike Hrvatske, pod naslovom *Seljačke obiteljske zadruge, izvorna građa za 19. i 20. stoljeće 2.*, a priredile su ju Jasna Andrić, Milana Černelić i Tihana Petrović¹⁰.

S rastom interesa za ovu temu, a posebice pojavom Ferićeve knjige 1862. godine, pojavljuju se oprečna mišljenja o pitanju opstanka kućnih zadruga. Ta podijeljenost na pristaše i protivnike kućnih zadruga, ali i na pripadnike „međustruje“ koji su se zalagali za kontrolirano raspuštanje zadruga, trajalo je sve do 20. stoljeća kada se javlja sve veći interes za kućne zadruge na prostoru Vojne krajine.¹¹ Posebno je zanimljivo da autori s kraja

---

⁸PAVLIČEVIĆ, *Kućne zadruge I*, 11. – 15.

⁹UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna Krajina*, 5. – 6.

¹⁰PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge II.*, 11. – 17.

¹¹PAVLIČEVIĆ, *Kućne zadruge I*, 7. – 12.

20.stoljeća,najčešće svećenici i teolozi koji su seljačkog podrijetla, pišu o potrebi vraćanja zadrugarstva kao sustava u sadašnja moderna sela.¹²

---

¹²PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge II.*,17.

3. VOJNA KRAJINA U 19.STOLJEĆU

3.1 Politički kontekst

Habsburška Monarhija je u prvoj polovici 19.stoljeća apsolutistička država čije zemlje povezuje dinastija, aristokracija i vojska, a s druge strane razdvaja raznolikost društvenih odnosa, uređenja i razvojna nejednakost. Nakon militarizacije krajiškog društva sredinom 18. stoljeća, nametnute su dodatne vojne za većinu muškog stanovništva. Takvim ustrojem krajiško društvo se sve više privredno, društveno i politički, odvajalo od hrvatsko-slavonskog i ugarskog središta. Krajnji cilj dvora je bio da Vojna krajina osigura stalnu uvježbanu vojnu snagu, koja je neovisna o Ugarskoj, Hrvatskoj ili Slavoniji i u slučaju potrebe spremna za rat.¹³

Krajiški sustav iz 19. stoljeća je, kao što je navedeno u prethodnom odlomku, uspostavljen još u prethodnom stoljeću kada su planirane određene reforme koje bi modernizirale tadašnje društvo, no od njih se ubrzo odustalo jer bi radikalne reforme zahtijevale temeljitu društvenu reformu.¹⁴ Vojna krajina je tada podijeljena na devet pukovnija, odnosno na dvije cjeline, onu hrvatsku i onu istočno-srijemsku. Bila je pod direktnom upravom Beča, a službeni jezik vojske i uprave je bio njemački jezik.¹⁵ Prodorom Napoleona na Jadran 1806.godine, Francuzi dobivaju pravo na tri krajiške pukovnije: Ogulinsku, Otočku i Ličku.¹⁶ Područje pod francuskom vlašću je ustrojeno u Vojnu Hrvatsku sa središtem u Karlovcu, a sustav je uglavnom bio preuzet iz Habsburške Monarhije te prilagođen francuskim potrebama.¹⁷ Još u tijeku koalicijskih ratova s Napoleonom bečki vojni krugovi započinju sa reformama, kada nastaje i Osnovni krajiški zakon kojim se nastojao regulirati položaj krajišnika kao vojnika-seljaka¹⁸, te dodatno regulirati raspolaganje zemljišnim dobrima unutar kućnih zadruga.¹⁹ To

---

¹³Drago ROKSANDIĆ, *Vojna Hrvatska/ La Croatie Militaire 1*, Zagreb, 1988., 11. – 15.

¹⁴Kristina MILKOVIĆ ŠARIĆ, *Josip Jelačić; u Prvoj banskoj pukovnji (1841.-1848.)*, Zagreb, 2014., 56. – 63.

¹⁵Mirko VALENTIĆ, Lovorka ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata: od kraja 15.st do Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 2005., 346. – 359.

¹⁶VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*, 360.

¹⁷Željko HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnja (1746.-1873.)*, Ogulin, 2012., 78. – 83.

¹⁸MILKOVIĆ ŠARIĆ, *Josip Jelačić*, 65.

¹⁹UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, 32.

je i razdoblje kada pojavom prvih željeznica dolazi dolaganog gospodarskog razvitka Vojne krajine.²⁰

Početak druge polovice 19.stoljeća u hrvatskim zemljama jača težnja za izgradnjom moderne državnosti unutar okvira Habsburške Monarhije te dolazi do sve veće izraženijeg nastojanja za stvarno ujedinjenje hrvatskih zemalja. Hrvatski narodni preporod doživljava svoj vrhunac 1848.godine kada se uspostavljaju temelji za demokraciju i modernizaciju hrvatskog društva²¹. U sklopu tih događaja nastaju dva bitna akta za Vojnu krajinu a to su: Krajiški ustav Hrvatskog sabora i Krajiške osnove.²² Traži se uvođenje narodnog jezika u javne poslove, pravo Sabora Trojedne kraljevine da donosi odluke vezane za Vojnu krajinu kao i njena integracija s maticom zemljom. Isto tako naglašavaju se i dužnosti krajišnika – koje se nisu mijenjale s obzirom na dotadašnje stanje - među kojima je i vojna dužnost svakog muškog žitelja koji je vojno sposoban i posjeduje imovinu na području Vojne krajine. Osim toga reguliraju se odnosi unutar kućnih zadruga, njihova dioba te krajiška prava i porezi.²³ No već 1850. godine dolazi do reakcije iz Beča i donosi se drugi Osnovni zakon Krajine kojim se uvode određene ograničene promjene koje u stvari nisu bitno mijenjale dotadašnji sustav.²⁴

U godinama do Austro-ugarske nagodbe krajiško pitanje je glavni uzrok sukoba između Zagreba i Beča, a kasnije i Budimpešte koja tada iz dijaloga isključuje Zagreb. Otimanje oko krajiških šuma između Ugarske i Austrije će sve trajati do 1871.godine kada je Vojna krajina u potpunosti prepuštena Ugarskoj.²⁵ Prekretnica u povijesti Vojne krajine je 1869. godina kada započinju pregovori između cara Franje Josipa I. i Julija Andrassyja, predsjednika ugarske vlade, kao i proces razvojačenja Đurđevačke i Križevačke pukovnije, Žumberačke satnije, Senja i Siska te njihovo vraćanje banskoj Hrvatskoj. Po pitanju privrede važno je istaknuti sporazum Andrassy-Konig, odnosno krajiške punktacije, kojima se dogovaraju odnosi u privredi na području Vojne krajine. Sjedinjenje je formalizirano 1871.godine Manifestom cara o djelomičnom sjedinjenju dijelova Vojne krajine s Ugarskom, kao i odlukom o početku razvojačenja cijele Krajine. Nakon neuspješnih pregovora o ujedinjenju Hrvatske s Vojnom krajinom koje su se vodili general Anton Molinary i hrvatski ban Ivan Mažuranića, u srpnju

---

²⁰VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*, 355. – 363.

²¹HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*, 93. – 95.

²²VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*, 435. – 438.

²³UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, 224. – 228.

²⁴VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*, 435. – 438.

²⁵Isto., 475. – 481.

1881.godine napokon dolazi do ujedinjenja Vojne krajine s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom.²⁶

3.2 Društvena struktura

Vojna krajina se u habsburškim izvješćima često prikazuje kao nerazvijen prostor, nastanjen stočarima i divljim ljudima koji su u svakom trenutku spremni za rat. Muškarac je opisivao kao osoba naviknuta na teške uvjete i sklona zadržavanju običaja, a krajiška žena kao žena koja je naučena raditi muške poslove i preuzimati ulogu muškarca dok je on u ratu.²⁷ Vojna krajina je često prikazivana u stereotipnim opisima, no ona je zaista imala jedinstven položaj na prostoru Monarhije, kao i na prostoru Europe. To se može uočiti i u društvenoj strukturi Vojne krajine koja se u 19.stoljećudijelila samo na dva sektora: poljoprivredni/vojni i obrtnički/trgovački. U poljoprivrednom sektoru nalazi se gotovo 98% stanovništva, a bave se obradom zemlje i stočarstvom. Dok drugi sektor čini obrt koji je uglavnom bio sekundarno zanimanje, seljaci su se njime bavili uz obavljanje vojne dužnosti i obrade zemljišta,²⁸ a su samo najpovlašteniji uz dopuštenje starješine, gospodara i krajiškog štaba napuštali rad u polju i potpuno se posvećivali svom obrtu. Ti obrtnici su se pak često suočavali s problemom široke specijalizacije iniske kvalitete njihova proizvoda zbog čega su se teško probijali na šire tržište,²⁹ akako se broj vojnika smanjivao prelijevanjem stanovništva iz poljoprivrednog sektora u obrtnički ono je na kraju bilogotovo zabranjeno.³⁰ Naime, Hrvatsko-slavonskoj krajini svaki vojnik je bio važan, ona je u vrijeme mira trebala davati jednog vojnika na 12 stanovnika, dok su drugi krajevi Monarhije davali jednog vojnika na 62 stanovnika, a uz sve to bili su dužni nekoliko milijuna radnih dana caru kroz općinsku i državnu rabotu.³¹

Većina krajiškog stanovništva je bila dio vojnog sustava, no samo je mali dio krajišnika mogao ostvariti socijalan uspon. Vojničkom vještinom tek su mogli steći podčasnički status, čime su pripadali barem lokalnoj eliti dobivši ugled i druge privilegije. Mirovine, iako izuzetno skromne, bile su dopuštene samo fizički i psihički nesposobnima, a ženidba je

---

²⁶Isto., 482. – 495.

²⁷IVELJIĆ, *Banška Hrvatska i Vojna krajina.*,169. – 171.

²⁸VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*,450. – 452.

²⁹Andre, BLANC, *Zapadna Hrvatska; Studija iz humane geografije*, Zagreb, 2003.,279.

³⁰VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*,450. – 452.

³¹Isto., 363.

časnicima bila dopuštena tek uz dozvolu nadređenih i uz ženidbenu kauciju kako bi se smanjili troškovi uzdržavanja obitelji koja ostane nakon što časnik pogine, stoga je tek svaki šesti časnik bio oženjen.³²

Kad je riječ o vjeroispovijesti, u Vojnoj krajini gotovo podjednak postotak imaju pripadnici katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti, s tek malom prednošću katolika.³³ Društvo se osim prema vjeroispovijesti raslojava i prema dobi i spolu. Krajiško društvo je vrlo mlado, gotovo polovica muškog stanovništva je u dječjačkoj dobi³⁴, a većinsko su stanovništvo Vojne krajine činili muškarci. Zbog teških uvjeta životni vijek je jako kratak i narušena je spolna struktura,³⁵ a glavnim uzrokom se smatra patrijarhalnost i podjela rada s obzirom na spol kao i dodatno radno opterećenje žena.³⁶ Naime većina je muškog stanovništva obavljala vojnu službu pa je gotovo sav teret na kućnom gospodarstvu spao na žene. One su u pravilu uz kućanske poslove obavljale i poslove na polju zbog čega su teški uvjeti života rezultirali ne samo velikom smrtnošću muškaraca na bojištu, nego i velikom smrtnošću žena kao posljedicom fizičkoga iscrpljivanja.³⁷

---

³²IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina*, 158. – 169.

³³VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*, 444.

³⁴ROKSANDIĆ, *Vojna Hrvatska/La Croatie Militaire*, 28.

³⁵VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur., *Povijest Hrvata*, 444. – 447.

³⁶ROKSANDIĆ, *Vojna Hrvatska/La Croatie Militaire*, 24. – 25.

³⁷MILKOVIĆ ŠARIĆ, *Josip Jelačić*, 88.

4. KUĆNE ZADRUGE U VOJNOJ KRAJINI

4.1 Podjela rada i običaji unutar kućnih zadruga

Iako je kućna zadruga u 18.stoljeću bila samo jedan od oblika organizacije obiteljskog života, početkom 19.stoljeća prerasta u temeljnu instituciju unutar Vojne Krajine.³⁸Kako je kućna zadruga isti mah omogućavala da se ostvari dovoljna snaga u poljodjelstvu i u vojsci, država je u njoj vidjela rješenje socijalnih problema koje je do tada imala.³⁹ Nakon donošenja Osnovnog krajiškog zakona 1807.godine kućna zadruga dobiva središnje mjesto u sustavu Vojne krajine i postaje važno spriječiti ili barem otežati diobu kućne zadruge, koja se od tada odvijala pod strogim nadzorom vojne vlasti i uz uvjet da novo domaćinstvo postane i nova zadruga.⁴⁰

U Vojnoj krajini tijekom 19. stoljeća su postojale i veće i manje zadruge, ali prosječan broj članova je bio oko 10 zadrugara. Svi članovi zadruge su u njoj rođeni ili udani i priženjeni,⁴¹a kućna zadruga najčešće nosi krsno ime domaćina. U njoj se obično nalazi gospodar u dobi između 40 i 50 godina, sa svojom suprugom i djecom,te njegovi roditelji, brat njegova oca i njegova supruga s djecom, mlađi brat i supruga i još jedan mlađi brat koji je najčešće u vojnoj službi.⁴² Na čelu zadruge su gospodar i gospodarica koje biraju svi punoljetni članovi zajednice, a u slučaju da se članovi zajednice ne mogu dogovoriti, gospodara imenuje općina. Gospodar je taj koji je dužan nadgledati sve poslove i pomoći gdje je najpotrebnije te podijeliti posao na skupu zadrugara.⁴³ On ima izvršnu vlast, a svi ostali muški ukućani pozvani su da sudjeluju savjetom i odlučivanjem.⁴⁴ Odluke unutar zadruge donosile su se natpolovičnom većinom prisutnih zadrugara, a provodile su se pod kontrolom starješine, savjeta i općinskih poglavarstava.⁴⁵ Svaki član zadruge je morao pokazivati poslušnost i poštovanje prema gospodaru i gospodarici, a u protivnom bi bio kažnjen.⁴⁶ Valja istaknuti da postoje slučajevi i kada su zajednice ograničavale moć svojih gospodara pa su tako uvele sustave rotacije u kojima bi se gospodar mijenjao svake godine. Upravo su s

³⁸PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I.*, 84. – 85.

³⁹HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnija (1745.-1873.)*, 230. – 232.

⁴⁰VALENTIĆ, ČORALIĆ, ur.,*Povijest Hrvata*, 358. – 359.

⁴¹PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I.*, 80. – 85.

⁴²UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, 28.

⁴³PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I.*, 84. – 85.

⁴⁴UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, 29. – 30.

⁴⁵PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I.*, 80. – 85.

⁴⁶HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*, 230. – 239.

gospodarskog i društvenog stajališta, takve zadruge najbolje funkcionirale.⁴⁷ Gospodarom je najčešće bio izabran onaj zadrugar koji nije bio vojni obveznik kako bi se mogao posvetiti samo potrebama zadruge, a na to mjesto nisu mogle doći ni osobe koje su imale tjelesnu ili moralnu manu, kao ni one koje su bile osuđivane i kažnjavane sve dok je u zadruzi bilo sposobnijih i moralno prikladnih zadrugara.⁴⁸ Iako gospodar po običajnom pravu nije imao nikakva posebna prava na imovinu kao ni mogućnost da prenese svoju moć na sinove, to nije uvijek bio slučaj i sa pozitivnim pravom Vojne krajine koje je gospodara ovlástilo velikim autoritetom, pa često dolazi do sukoba koncepcije autoriteta u običajnom smislu i u pravnom.⁴⁹

Upravljanje imovinom je bio posao gospodara, ali svi članovi su imali pravo na zadružnu imovinu i stoga su svi imali i jednaku obavezu prema njoj.⁵⁰ Kako su zajedno obrađivali zemlju tako su i na kraju godine dijelili i višak hrane, novaca ili prava koje je zadruha ostvarila.⁵¹ No osim što je kućna zadruha ravnopravno dijelila svu imovinu i prihode, zajednički je morala plaćati i poreze. Kao pretežito poljoprivredno društvo Vojna krajina je bila veliki izvor prihoda za državu pa je tako u državnu blagajnu donosila gotovo 31% godišnjeg budžeta, a kada je na vlast došla Francuska popisano je čak 27 vrsta poreza koje je plaćala jedna kućna zadruha.⁵²

Nijedan zadrugar ne smije voditi posebno gospodarstvo za sebe i svoju obitelj, što znači da ne smije kupovati svoju zemlju niti imati vlastitu stoku.⁵³ Vlastitu imovinu su imale žene dobivši je prilikom udaje, a ona je najčešće služila za kredit ili bespovratni zajam zbog čega je često bila i izvor svađa.⁵⁴ Uz odobrenje gospodara pojedini članovi zadruge su mogli zarađivati novac i van zadružnih poslova, ali tek u vrijeme koje bi im ostalo nakon obavljanja zadružnih poslova. Odrasli su se većinom bavili poljskim radovima, a mladi koji nisu išli u školu tjerali su stoku na ispašu. Žene koje imaju malu djecu također sudjeluju u svakodnevnim poslovima te odlaze na polje zajedno s djetetom gdje istovremeno čuvaju stoku i predu, a domaćica ostaje kod kuće i priprema jelo zajedno s ostalom djecom. Žene često predu i do kasno u noć kako bi osigurale tkaninu za izradu odjeće, dok muškarci za to vrijeme spremaju oruđe. Prilikom poljskih radova nerijetko se u pomoć zovu i pripadnici drugih kućnih

---

⁴⁷ Dunja, RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb, 1984., 169.

⁴⁸ HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*, 230. – 239.

⁴⁹ RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, 35. – 38.

⁵⁰ HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*, 230. – 239.

⁵¹ PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I*, 85.

⁵² ROKSANDIĆ, *Vojna Hrvatska/La Croatie Militaire*, 103. – 109.

⁵³ UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, 29. – 30.

⁵⁴ RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, 166.

zadruga, kojima se kasnijeta pomoć vraća. Sav urod preuzima gospodar odakle se onda izdvaja za kućne potrebe i druga javna davanja.

Cijela kućna zadruga najčešće jede za jednim stolom, ali vrlo rijetko jedu svi zajedno zbog različitih zadružnih poslova koje moraju izvršiti⁵⁵, pa se tako najprije najedu muškarci, a nakon njih slijedi jelo za žene i na kraju, posljednja na red dolaze djeca. Osim toga određena podjela se može uočiti i po pitanju noćenja, pa tako mlađi članovi zadruge najčešće spavaju na tvrdom tlu podloživši samo odjeću ispod sebe, dok stariji spavaju na postelji.⁵⁶

4.2 Standard života u kućnim zadrugama

Osim visokih poreza i ograničenih mogućnosti socijalnog napredovanja još je nekoliko značajki koje utječu na život seljaka unutar kućnih zadruga, stoga ću posvetiti pažnju i njihovoj poljoprivrednoj djelatnosti, prehrani i odjeći, ali i kući. Naselja u Vojnoj krajini su bile uglavnom raštrkana, no pojavom modernizacije i ljudi se počinju naseljavati planski i uzduž putova. Na čelu svakog sela nalazio se čardak koji je služio kao svojevrsna promatračnica s puškarnicama,⁵⁷ a ponekad je, zbog činjenice da sva imovina jedne zadruge skupljena u jednom dvorištu, jedna zadruga bila i jedno selo. Gospodarstvo se najčešće upotpunjavalo postepeno pa su kuće stare po nekoliko stotina godina i smještene uokrug prostranog dvorišta,⁵⁸ sagrađene su od drva i na zidanim temeljima, a krovovi su visoki i strmi zbog padalina. To su najčešće jednostavne konstrukcije s ležajima prostrtim uz otvoreno ognjište i pokretnim namještajem poput stolova i tronošca koji se vješaju ili prislanjaju uz zid.⁵⁹ Prozori na kući su vrlo uski, a pod je od nabijene zemlje. Zadružna kuća se sveukupno sastojala od dva dijela, od velike središnje zgrade gdje članovi zadruge spavaju ili jedu i od niza drugih zgrada koje su razasute po dvorištu.⁶⁰ Valja istaknuti da su se u nekim slučajevima gradile i katnice u kojima je stoka prebivala u prizemlju, a ljudi na katu,⁶¹ no u većini slučajeva je stočna nastamba bila odvojena od glavne kuće.⁶²

---

⁵⁵UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, 29. – 30.

⁵⁶RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, 45.

⁵⁷IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina.*, 161. – 162.

⁵⁸BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 157. – 159.

⁵⁹IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina.*, 161.—162.

⁶⁰BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 158.

⁶¹IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina.*, 161. – 162.

⁶²UTJEŠENOVIĆ OSTROŽINSKI, *Kućne zadruge; Vojna krajina*, 28. – 29.

Povećanjem agrarne krize početkom 19.stoljeća dolazi dopovećanja značenja stočarstva.⁶³ Posebno su važno mjesto zauzimala stada svinja koje pastiri gone na ispašu te hrane žirom, travom i lišćem,⁶⁴ a uz svinje važna je bila i tegleća stoka koja se upotrebljavala za obradu zemlje i prijevoz. Osim kao radna snaga, stoka se uzgajala i radi mesa, mlijeka, vune i kože, a zbog manjka pašnjaka stoka je često bila izuzetno slaba i pothranjena. U nekim slučajevima nije bilo ni dovoljno staja pa su životinje spavale na otvorenom. Puno bolje je išao uzgoj koza i ovaca koje su bile naviknute na suhu klimu pa su se za njih krajišnici brinuli više nego za drugu stoku,⁶⁵ u proljeće bi je odvodili na planinske pašnjake, a zimi u polja. Tada su stoku slijedili i pastiri gradeći za sobom posebne torove.⁶⁶

Ratarstvo je bilo u lošijem stanju od stočarstva, ali unatoč tome sijali su se kukuruz, pšenica, ječam, heljda, sirak itd. Oruđa za obradu tla su bila gruba i drvena, bez željeznih dodataka. Tlo se obrađivalo samo povremeno i to ručnim radom, zbog čega su ratarski prinosi unatoč trudu seljaka bili izuzetno niski. Osim toga zbog vrlo lošeg stanja stoke padala je i kvaliteta gnojiva s kojim se trebalo gnojiti zemljište. Sveukupno ratarstvo je prilično zaostalo, produktivnost je niska, a novac rijedak. Situaciji nije pomogla ni oštra klima kao ni porast stanovništva koji je samo produbio problem prehrane stanovništva. Valja istaknuti da su se krajišnici osim ratarstvom i stočarstvom bavili i vinogradarstvom, voćarstvom, pčelarstvom, ali u puno manjoj mjeri.⁶⁷

Jedan od većih problema stanovništva Vojne krajine, s obzirom na loše stanje u poljoprivredi, bila je jednako prehrana. Situaciju je olakšao uzgoj novih kultura poput krumpira koji je uspijevao i u lošim uvjetima.⁶⁸ Uz krumpir, prehrana je sadržavala mlijeko i mliječne prerađevine poput vrhnja, maslaca, ukiseljenog mlijeka, a meso, voće i povrće su više bili tek povremeni dodaci, a ne osnovne prehrane namirnice. Kruh je bilo osnova svake prehrane, a osim njega jela se i palenta kao i kaše, najčešće one zobene, ječmene ili prosene. Od povrća uzgajali su se luk, kelj, grah, repa i kupus koji se ukiseljen mogao jesti i zimi. Uzgoj voća je bio povezan sa proizvodnjom rakije i raznih pekmeza, a osim alkoholnih pića pilo se mlijeko, sirutka i šerbet.⁶⁹

---

⁶³ROKSANDIĆ, *Vojna Hrvatska, La Croatie Militaire.*, 74. – 87.

⁶⁴BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 205. – 206.

⁶⁵HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*, 267. – 270.

⁶⁶IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848.godine.*, 162.

⁶⁷HOLJEVAC, *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*, 255. – 270.

⁶⁸Isto., 261.

⁶⁹IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina.*, 164.

Odjeća je označavala materijalni i društveni položaj stoga je bila vrlo bitna u životu zadrugara. Posebna pažnja davala se izradi nošnji koje su se nosile u svečanijim prigodama. U krajiškim krajevima ona se izrađivala od vune koju su najčešće prele žene, a osim vune koristio se lan i konoplja.⁷⁰ Žene su radile odjeću mužu, djeci, udovicama u obitelji i sebi. Za odjeću se nije davalo iz zajedničke imovine, baš kao što i briga za lan nije bila zajednička stvar, nego briga svake žene za sebe.⁷¹ Tkanina biljnog podrijetla koristila najčešće pri izradi košulja koje su nosili i muškarci i žene, a obuću su činili opanci izrađeni od sukane ovčje kože koja je bila dovoljno izdržljiva za svakodnevnu upotrebu.⁷² Kućna zadruga ulazi u probleme nakon što su uvedene službene uniforme za krajišku vojsku čiji materijal mora biti austrijska čoha koja potiskuje proizvodnju domaćeg krajiškog sukna gunjca.⁷³

Kao posljednji važan element pri opisivanju životnog standarda unutar kućnih zadruga u Vojnoj krajini istaknula bih vojnu obavezu. Naime ona je teško padala kućnoj zadruzi jer bi ostala bez radne snage, iako je upravo poticani život seljaka u zadruzi trebao spriječiti pojavu tog problema, a plaća koju vojnik dobivao za službu je bila premala. Također iako se vojna obaveza često odnosila samo na pojedinog krajišnika dio njegovih obaveza morali su preuzeti drugi članovi zadruge, a dodatan trošak za zadrugu predstavlja i činjenica da ga ona sama održava, kao i to što daje i konja i kola dok je na službi.⁷⁴ U slučaju da krajišnik odbije izvršiti vojnu službu slijedile bi tjelesne kazne poput "trčanja kroz šibe" ili batinanja dok su im noge i ruke sputane, a iz tog postupka nisu bile isključene starije osobe, žene i djeca.⁷⁵

4.3 Diobe kućnih zadruga

U procesu modernizacije kućne zadruge se susreću s novim problemom, a to je podjela i raspad kućnih zadruga. Naime način života krajišnika je godinama bio podređen kolektivnim interesima, međusobno ih je povezivala zajednička potrošnja i proizvodnja sredstava iz kojih na kraju proizlaze i zajednički interesi i solidarnost. No kada ti zajednički vrijednosni sustavi nestanu među pojedincima jača individualnost i želja za vlastitim uspjehom, a samim time

---

⁷⁰Isto., 163.

⁷¹RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, 45.

⁷²IVELJIĆ, *Banska Hrvatska i Vojna krajina.*, 163.

⁷³ur. VALENTIĆ, ČORALIĆ, *Povijest Hrvata*, 359.

⁷⁴Isto., 443. – 444.

⁷⁵ur. VALENTIĆ, ČORALIĆ, *Povijest Hrvata*, 359.

kućna zadruga postaje manje važna.⁷⁶ Nakon što su kućne zadruge zakonski definirane Osnovnim krajiškim zakonom 1807.godine kao preferirani oblik socijalne zajednice na teritoriju Vojne krajine, dioba obiteljskih zadruga je dopušteno samo ako nema štete za vojnu službu cilj je bio očuvanje postojeće tradicije na području Vojne krajine, što dokazuje i činjenica da u civilnoj Hrvatskoj brže dolazi do raspada kućnih zadruga, dok je na prostoru Krajine stanje gotovo netaknuto. Do preokreta dolazi 1868.godine kada je Posebnim zakonom i službeno dopuštena dioba kućnih zadruga. Tom odlukom mogle su se podijeliti nekretnine, a vojna služba više nije ovisila o zadruzi nego o pojedincu. Na kraju, 1880.godine donesen je zakon za Krajinu kojim je dioba kućnih zadruga u Krajini izjednačena s onom u civilnoj Hrvatskoj. Nakon toga, u samo tri godine razvrgnule su se gotovo dvije trećine zadruga, ali treba uzeti u obzir da su se zadruge to tada dijelile tajno pa su sada samo službeno evidentirane.⁷⁷

Važno je ovoj pojavi odrediti i jasne uzroke i posljedice koje će nam približiti shvaćanje samog procesa. Jačanjem modernizacije na području Hrvatske dolazi do jačanja gospodarstva, i komunikacija te raspada kućnih zadruga. No bilo bi pogrešno tvrditi da se zadruge nisu dijelile i prije pojave modernizacije. Naime diobe su postojale i prije unatoč mnogim zabranama i ograničenjima, ali tada su razlozi uglavnom bili demografske naravi, odnosno broj članova zadruge se je toliko povećao da se zadruga morala podijeliti na nove dvije zadruge.⁷⁸ No početkom 19. stoljeća zadruge se raspadaju iz drugih razloga. Sve su češće seobe, a i mnogi časnici, činovnici, svećenici, obrtnici, studenti i napuštaju zadruge na dulje vrijeme.⁷⁹ Čitavo 19. stoljeće izvori bilježe i nesuglasice unutar zadruga,⁸⁰ a glavni uzrok nesuglasica je ekonomska kriza koja je pogodila hrvatsko selo u tom razdoblju zbog čega se pojedinci žele odvojiti i poboljšati svoj ekonomski položaj novim načinom gospodarenja. Upravo su gospodarski razlozi, osim gore navedenih društvene naravi, odnosno proizvodnja i potrošnja, kao i činjenica da je podjela zadruga omogućavala da zadruga šalje manji broj muškaraca u vojsku najvjerojatniji uzroci diobi kućnih zadruga.⁸¹

No osim ekonomskih razloga u literaturi se kao uzrok sukoba često spominju i generacijski sukobi, sukobi po pitanju vođenja kućnog gospodarstva, sukobi oko osobne

---

⁷⁶MILKOVIĆ ŠARIĆ, *Josip Jelačić*, 103. – 108.

⁷⁷Ivančica MARKOVIĆ, "Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću", *Scrinia Slavonica*, 9., 2009., 222. – 224.

⁷⁸BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 334. – 335.

⁷⁹PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge II.*, 58. – 59.

⁸⁰Isto., 92.

⁸¹MARKOVIĆ, "Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19. stoljeću", 227. – 230.

imovine, međa i dječje svađe. No ono što je zanimljivoda mnogi autori kao čest izvor sukobanavode žene. Odnosno, govore o tome da sukob započne upravo između žena, a kad im pozornost pridaju i muškarci, onda svađa poprima vrlo ozbiljne dimenzije.⁸²Dioba zadruga je usitnila seljačke posjede, te novine toga doba govore o pojavi "patuljastih gospodarstava".⁸³ Kako na području Krajine ionako nije bilo velikih posjeda, broj malih gospodarstava je sve više rastao. Podjela zemlje kao posljedicu donosi i nadničare ili bezemljaše koji se pokušavaju okrenuti obrtu i trgovini u gradu, ali ne previše uspješno, pa se bave tek sječom šume, prodajom drva pa čak i krađom stoke.⁸⁴Također stvaraju se i tzv. razdjelničke zadruge koje službeno nisu zadruge, ali zadržavaju poslove, zgrade i zemlju u zajedničkom vlasništvu.⁸⁵ Krajnja točka tih postupnih dioba je bio i krajnji raspad kućnih zadruga, odnosno stvaranje osobnog vlasništva.⁸⁶

---

⁸²RIHTMAN-AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, 172. – 176.

⁸³PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge II*, 29.

⁸⁴MARKOVIĆ, "Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19.stoljeću", 225.

⁸⁵PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I.*, 77.

⁸⁶BLANC, *Zapadna Hrvatska*, 335.

5. ZAKLJUČAK

Habsburška Monarhija je kao krajnji cilj razvoja Vojne krajine vidjela stalnu vojnu snagu koja je spremna u svakom trenutku ratovati. Kako bi ostvarila svoj cilj Habsburška Monarhija je nastojala vojni sistem ukorijeniti duboko u društvenu strukturu Vojne krajine, a priliku za to je vidjela u kodificiranju instituta kućnih zadruga kao sigurnoga izvora raspoloživih vojnika koji je dotad bio samo dio običajnog prava. Kućne zadruge, kao oblik proširene obitelji, tada preuzimaju ulogu osnove krajiškog društva jer omogućuju državnoj vlasti mobilizaciju krajiškog stanovništva. Upravo zbog toga ali i brojnih drugih razloga Vojna krajina se sve više društveno, gospodarski pa i mentalitetom udaljava od civilnoga dijela Hrvatske koja teži za njenom integracijom. Teški uvjeti militarizacije i tradicije ostavili su tragove i na društvenu strukturu Vojne krajine pa je društvo većinski vrlo mlado, muškog spola te vjerski podijeljeno. Život unutar kućnih zadruga je siromašan, a zbog vrlo lošeg stanja u ratarstvu i stočarstvu stanovništvo se jedva prehranjuje. Ionako loš životni standard članova zadruga, dodatno otežava i ograničena mogućnost socijalnog napretka, razni sukobi unutar zadruga kao i procesi modernizacije i agrarne krize koji na kraju dovode i do raspada tradicionalnog obiteljskog sustava kućnih zadruga. Pojedinci se tada okreću vlastitom gospodarstvu s ciljem da pobijede neimaštinu i sukobe.

Kao studentica sociologije i povijesti u ovom završnom radu prvenstveno sam obratila pažnju na povijesni i socijalni aspekt krajiškog društva, odnosno na tradiciju i život unutar kućnih zadruga. Tijekom pregleda literature naišla sam na mnoštvo knjiga i članaka koji su prvenstveno obrađivali povijesno i pravno gledište te sam uočila da su društveni i svakodnevni život unutar kućnih zadruga zastupljeni u nešto manjoj mjeri zbog čega sam im upravo u ovom radu posvetila više pažnje.

Komentar: Rad je mnogo bolji sadržajno i strukturno od 1. radne verzije. Potrebno je paziti na sve elemente koji su navedeni u komentarima. Također – ostao je jedini neovršeni dio a to je problem koji je nastao kod dioba zadruga kada se s modernizacijskim procesima prešlo na individualno vlasništvo. Dakle, trebalo je riješiti pitanje – na koji način podijeliti zemlju gdje ne postoje pojedinačni udjeli i taj je problem obilježio drugu polovicu 19. stoljeća u hrvatskoj povijesti.

POPIS LITERATURE

BLANC, Andre, *Zapadna Hrvatska. Studija iz humane geografije*, Zagreb, 2003.

HOLJEVAC, Željko, *Ogulinska pukovnija (1746.-1873.)*, Ogulin, 2012.

IVELJIĆ, Iskra, *Banska Hrvatska i Vojna krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848.godine*, Zagreb, 2010.

MILKOVIĆ ŠARIĆ, Kristina, *Josip Jelačić u Prvoj banskoj pukovnji (1841.-1848.)*, Zagreb, 2014-

OSTROŽINSKI UTJEŠENović, Ognjeslav, *Kućne zadruge– Vojna krajina*, Zagreb, 1988.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Hrvatske kućne zadruge I.*, Zagreb, 1989.

PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Hrvatske kućne/obiteljske zadruge II.*, Zagreb, 2010.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb, 1984.

ROKSANDIĆ, Drago, *Vojna Hrvatska-La Croatie Militaire.*, Zagreb, 1988.

VALENTIĆ, Mirko, ČORALIĆ, Lovorka, ur., *Povijest Hrvata- od kraja 15.st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 2005.

MARKOVIĆ, Ivančica, "Podjela i raspad kućnih zadruga u Slavoniji u 19.stoljeću", *Scrina Slavonica*, 9, 2009., 221.-231.